

Fenomén „politického katolicismu“: Československá strana lidová 1919-1948

Vít Machálek

I když se tento příspěvek o fenoménu „politického katolicismu“ bude zabývat především léty 1919 až 1948, uvedl bych jej příznačnou polemikou z doby zcela nedávné. V lednu 2006 poslanec za KDU-ČSL Jiří Karas v *Lidových novinách* napadl prohlášení České biskupské konference k přijetí zákona o registrovaném partnerství, o kterém napsal:

Na jedné straně se tu konstatuje, že ‚neexistuje žádný důvod pro přiznání přednostních práv kterékoli skupině lidí jen pro její sexuální vztahy‘ a zároveň se vyhláší, že ‚ani za těchto okolností se církev nenechá pohnout k přímému vstupu do politického dění a k výzvám na podporu nebo odmítnutí určitých politických stran‘. To je poněkud zvláštní postoj, který navozuje dojem, že ten, kdo považuje něco za podstatné, zároveň nehodlá nic praktického pro to učinit.¹

Mentalita „politického katolicismu“, vyjádřená tímto citátem, spočívá v přesvědčení, že katolíci by se měli aktivně zapojovat do politického života a s co největší silou v něm hájit postoje a hodnoty, které vyznávají. I církev by podle ní měla podporovat politickou stranu, která tyto hodnoty zastává, a být s ní tak určitým způsobem spojena. To však dnešní katolická církev (jak z citátu rovněž vyplývá) zásadně odmítá. Od dob Druhého vatikánského koncilu církevní dokumenty opakovaně zdůrazňují, že „křesťanská víra, která není ideologií, nechce pestrou sociálněpolitickou skutečnost vtěsňovat do přísného schématu“ a že se „církev neváže k žádnému politickému systému“, natož ke konkrétnímu politickému programu.²

Rozhodnutí pro určitý politický program či stranu je tedy výhradně věcí osobní volby jednotlivého křesťana, a tak tomu bylo v podstatě vždy. I v první Československé republice katolíci působili v různých politických stranách. Byli rozděleni podle národnosti do stran českých, slovenských a německých, ale také podle svého politického zaměření do různých českých stran (např. ke členům agrární strany, která se netajila svým „antiklerikálním“ charakterem, paradoxně patřili i katoličtí kněží).³ A konečně i Československá strana lidová, která bude

¹ Karas, Jiří: „Církev v ČR by se měly více zapojit do politiky“. *Lidové noviny*. 13. 1. 2006, č. 11, s. 11.

² Fiala, Petr: *Katolicismus a politika*. CDK, Brno 1995, s. 162.

³ Viz Fiala, *Katolicismus a politika*, s. 194.

jako hlavní představitelka českého „politického katolicismu“ předmětem tohoto příspěvku, byla roztržena do různých názorových směrů.

Základy této strany byly položeny na konci první světové války, kdy v září 1918 došlo ke sloučení křesťansko-sociální a katolicko-národní strany na Moravě. Po vzniku ČSR se v lednu 1919 také v Čechách spojily strany křesťansko-sociální, katolicko-národně konzervativní a konzervativní lidová a nově utvořená strana v obou zemích přijala název Československá strana lidová (ČSL). Předsedou jejího poslaneckého klubu a od roku 1922 i ústředního výkonného výboru se stal katolický kněz, profesor sociologie na brněnském kněžském alumnátě monsignore Jan Šrámek. Strana nicméně do svého názvu záměrně nezařadila slovo „katolická“ ani „křesťanská“ a předstoupila před veřejnost jako strana otevřená i nekatolíkům a nekřesťanům. Tím ovšem nemohla zabránit prudké konfrontaci, jíž byla vystavena ze strany ostatních českých stran a která byla součástí mohutné kampaně, vedené po převratu proti katolické církvi.

Bývalým „katolickým stranám“ bylo právem vytýkáno, že se k programu československé samostatnosti přihlásily teprve těsně před pádem Rakouska. To ovšem nebylo dáno jen jejich loajalitou k monarchii, ale také obavami z toho, že vznik samostatného státu by byl doprovázen kulturním bojem proti katolické církvi. K tomuto boji také opravdu došlo.

Už 3. listopadu 1918 musel Šrámek bezmocně přihlížet stržení mariánského sloupu na Staroměstském náměstí v Praze. K projevům obrazoborectví se pak přidalo i ničení kamenných křížů a soch svatých ve městech i na venkově, docházelo i k masovému zneuctívání a vylupování katolických kostelů. Přední čeští politikové - zejména socialističtí - „téměř v každém projevu vzpomínali Husa, Bílé hory, staroměstských mučedníků a řádění jezuitů. Bezmála všechny politické strany se předstihovaly v prohlášeních, že jsou pevně odhodlané vést ‚boj s Římem‘ až do krajních důsledků.“⁴ Dokonce i prezident Masaryk prohlásil, že katolíci „budou mít tolik práv, kolik si jich vydobudou,‘ jako by je neměli mít jakožto občané státu“.⁵

Lidovci se tedy pustili do tohoto boje za práva katolíků. Šrámek v něm – v kontrastu s hlučností jejich odpůrců - vystupoval klidně, mírně a zdvořile. Ferdinand Peroutka o něm např. ve svém *Budování státu* píše: „Klidně odpovídá i na výtky, které jistě pokládá za dětinské. Když na něho křičí: ‚Kdo nám upálil Husa?‘, odpovídá mírně: ‚Já ne.‘“⁶

Taktickým postupem lidovci brzy posílili své zpočátku velmi slabé pozice, stali se neopominutelnou součástí všech československých vlád, přispěli k otevření radikalismu a dosáhli – ze svého hlediska – pozoruhodných úspěchů:

⁴ Turzová, Virginie Marie: *Kartouzský vězeň : Mons. Jan Šrámek*. Trinitas, Svitavy 2006, s. 73.

⁵ Opasek, Anastáz: *Dvanáct zastavení : vzpomínky opata břevnovského kláštera*. 3., opravené a doplněné vyd. Torst, Praha 1997, s. 14.

⁶ Peroutka, Ferdinand: *Budování státu I*. Lidové noviny, Praha 1991, s. 393.

Svým úsilím zabránili především rozluce církve od státu, zajistili hmotné postavení kněžstva úpravou kongruy, zabránili další parcelaci církevních statků, zabránili zrušení církevního školství, znemožnili odnětí práva vysokého školství teologickým fakultám pražské, olomoucké a nově zřízené bratislavské a prosadili, že bylo ponecháno povinné⁷ vyučování náboženství na školách obecných, měšťanských (vyjma čtvrtý ročník) a středních až do třídy páté (arci v omezeném počtu hodin); církvi bylo přiznáno právo státní dotace na potřeby kultu, kněžím vyučujícím náboženství na státních školách přiznáno právo pragmatikální parity s ostatními učiteli a profesory; uznána zvláštní duchovní správa v armádě, ponechány církvi zasvěcené svátky, uznána revize učebnic urážejících základní principy katolického náboženství a zkreslující události církevněnáboženské, zmařeny pokusy o zavedení nuceného civilního sňatku, stejně jako pokusy o převzetí matrik a charitativních ústavů církevních.⁸

Z hlediska prosazování programu politické strany šlo o bilanci jednoznačně úspěšnou. Naproti tomu z křesťanského hlediska, resp. z hlediska dialogu mezi křesťanskou vírou a českou společností, jsou plody politického katolicismu diskutabilní. Církevní historik Jaroslav Kadlec konstatuje:

Úzké sepětí politické aktivity s náboženskou vírou vedlo v očích značné části věřících a nepochybně u většiny lidí nábožensky vlažných a lhostejných k nepřipustnému ztotožňování náboženství s běžnou denní politikou a s jejími okamžitými cíli. Výsledkem mohlo být jen zplanění a zpovrchnění náboženského života.⁹

Není náhodou, že se mnozí církevní představitelé, ale i přední katoličtí intelektuálové stavěli k lidovcům (potažmo k celé „katolické subkultuře“, která za první republiky existovala) s hlubokým despektem. Spisovatel Jan Čep například roku 1926 napsal:

Tento politický katolicismus je nedorozuměním: kryje se jím jednak hloupost, jednak prohnanost. Rozhodně však znamená ohromnou škodu pro katolické náboženství toto osudné zmatení pojmů. Neboť jsou tu dvě věci. Skutečně živá víra a žízeň po Bohu - a ‚katolický krám na katolické boty‘. Myslí-li někdo, že se reprezentační ples lidové strany liší nějak od plesů jiných stran nebo že snad jít na takový ples znamená dokonce získat si zásluhu o duši, těžko mu zajisté toto přesvědčení vyvracet. Bylo by to k smíchu, kdyby to nebylo k zoufání. V čele tohoto politického katolicismu

⁷ Přesněji: *relativně* povinné.

⁸ Kadlec, Jaroslav: *Přehled českých církevních dějin 2*. Zvon, Praha 1991, s. 244-245.

⁹ Kadlec, *Přehled českých církevních dějin 2*, s. 245.

jsou na venkově často kněží. Jste naivní, myslíte-li, že tuto práci konají jen jako něco vedlejšího. Jděte do kostela a uvidíte, co je jim vedlejší...¹⁰

Problém kněží, kteří vzhledem ke své stranické příslušnosti mohli jen těžko být pastýři všech nebo kteří dokonce církev kompromitovali vzájemnými politickými spory, znepokojil i papeže Pia XI. Ten vydal roku 1923 edikt, který řeholním kněžím politickou činnost zakazoval a u ostatních ji podmiňoval zvláštním povolením. Řadě představitelů lidové strany včetně jejího předsedy tak hrozil vynucený odchod z politiky, ale Šrámek odcestoval do Říma, kde údajnou nutnost politického působení kněží v Československu obhájil. Na klerikálním rázu ČSL se nic nezměnilo.

Nelze ovšem popřít, že Šrámek představoval fenomén, který by se dal označit jako „klerikalismus s lidskou tvář“. Byl oddán demokratickým hodnotám první republiky, vyznačoval se tolerancí a úctou k jinak smýšlejícím a jeho postoje k nekatolíkům byly podstatně ekumeničtější než postoje tehdejší katolické církve samotné. Při vši své vášni pro politiku zůstával oddán svému kněžství a nijak se nezpronevřoval křesťanským hodnotám a přesvědčením. Výjimku by mohlo představovat jeho nacionální cítění, které patrně stálo i za jeho odmítavými postoji k těsnější spolupráci s „politickými katolíky“ německými a zejména slovenskými. Ty lze ovšem vysvětlovat i jinak, zejména jeho odporem k totalitním prvkům v ideologii slovenské lidové strany.

Šrámekova politická koncepce dokázala zvítězit nad koncepcí jeho vnitrostranického rivala, vyšehradského kanovníka Bohumila Staška, který byl ve třicátých letech předsedou zemské organizace v Čechách. Ten koketoval s nedemokratickými modely vládnutí a usiloval o úzkou spolupráci lidovců s ľudáky. Stašek představoval naopak tu nejodpudivější, totiž antisemitskou tvář „politického katolicismu“. O jeho krajně svérázném pojetí křesťanství svědčí i jeho poválečná slova o tom, že Němci jsou zlí, a proto vůči nim neplatí přikázání lásky k bližnímu...

Vraťme se však do třicátých let. Zatímco Stašek tehdy s odporem vystupoval proti „židovskému“ socialismu, Šrámek naopak těsně spolupracoval se socialistickými stranami, což se projevilo např. při zvolení Edvarda Beneše prezidentem republiky roku 1935. Lidová strana, zastávající program „křesťanského solidarismu“ a omezení soukromého vlastnictví sociálně-reformními prvky, měla blíže k levici než k pravici. Se socialisty ji navíc spojoval zásadní odpor k totalitním diktaturám. Socialisté v této době zastavili „kulturní boj“ proti katolické církvi a naopak ocenili papežské encykliky proti nacismu a komunismu.

Zásadní proměnu vztahů mezi katolíky a demokratickými socialisty ilustrují výroky sociálnědemokratického předáka Rudolfa Bechyně. Ten po vzniku republiky patřil k největším protikatolickým „bijcům“ a v Národním shromáždění

¹⁰ Čep, Jan: *Rozptýlené paprsky*. Vyšehrad, Praha 1993, s. 174-175.

křičel na Šrámka: „Ty černý pope, odtud vyletíš!“¹¹ O dvacet let později však naopak ocenil Šrámkovu politiku a vyjádřil i úctu ke katolické církvi, o níž napsal, že „za našich časů náleží k silám duchovní a politické svobody“.¹²

Společný boj demokratických sil za svobodnou ČSR byl poražen, avšak nikoli ukončen mnichovskou dohodou v září 1938, proti jejímuž přijetí Šrámek marně protestoval. Činnost lidové strany v pomnichovské republice skončila jejím začleněním do Strany národní jednoty, vytvořené v listopadu 1938. Hned po německé okupaci 15. března 1939 se však lidovci zapojili do národního odboje. Ve vedení ústřední odbojové organizace Politické ústředí je zastupoval bývalý generální sekretář ČSL na Moravě František Hála a po jeho odchodu do exilu Adolf Procházka.

Šrámek sehrál vynikající roli v zahraničním odboji, v němž byl nejbližším spolupracovníkem Edvarda Beneše. V říjnu 1939 se stal představitelem Československého národního výboru v Paříži a v letech 1940-1945 byl předsedou československé exilové vlády v Londýně. Po osvobození se vrátil do Prahy jako předseda obnovené ČSL a místopředseda vlády Národní fronty. V té době však už trpěl stálými záněty nervů a snad i ne dost hlubokým porozuměním tomu, jak velmi se stávající politické poměry liší od meziválečných. Postavení lidovců v Národní frontě, ve které představovali jedinou nesocialistickou stranu, nebylo záviděníhodné.

Na rozdíl od období po první světové válce, kdy lidová strana musela čelit tažení proti katolické církvi, po druhé světové válce (a už ve třicátých letech) nic nebránilo tomu, aby se přeměnila ve stranu nekonfesní. K této přeměně roku 1945 opravdu došlo a obnovená ČSL zvala ke vstupu do svých řad lidi jakéhokoliv vyznání, souhlasící s jejím demokratickým a obecně křesťanským zaměřením.

Tato změna nicméně nepůsobila příliš hodnověrně vzhledem k tomu, že klerikální ráz strany zůstal i nadále zachován. Vedle předsedy Šrámka byl knězem i jeho zástupce ministr Hála, mezi poslance Národního shromáždění se po válce zařadili i plzeňský kněz P. Limpouch či nuselský farář P. Tylínek a potřebné povolení k politické činnosti obdržel i tajný spolupracovník komunistů P. Plojhar...

Proti politické činnosti kněží v lidové straně marně bojoval nový pražský arcibiskup Josef Beran, jehož celoživotním přesvědčením bylo, že „není možné, aby kněz – jehož působnost musí cílit k nadpřirozenému a k věčnosti, a proto musí být nepolitická a nadstranická – pomáhal provádět politicky usměrněné a stranicky zahrocené zásady“.¹³

Břevnovský opat Anastáz Opasek ve svých vzpomínkách píše:

Opět jsem osobně nemohl pochopit - jako již v mládí -, proč na vedoucích místech strany musí setrvávat kněží, když je tolik laiků. Zase po válce byli šéfy lidové strany kněží... Ovšem tito kněží - poslanci či ministři - museli mít povolení z Říma... A dodnes platí, že kněz má mít k veřejné politické činnosti, která ho vlastně absorbuje, je jeho celodenním zaměstnáním,

¹¹ Trapl, Miloš: *Monsignore Jan Šrámek*. Danel, Olomouc 1995, s. 33.

¹² Feierabend, Ladislav Karel: *Politické vzpomínky I*. Atlantis, Brno 1994, s. 109.

¹³ Z dopisu arcibiskupa Berana kněžím pražské arcidiecéze z 21. 4. 1948.

dovolení... Po všem, co se stalo, pochybuji, zda je vůbec správné povolení udělovat. Kněží jsou povoláni být nadstraničtí, nikoli konkrétně provozovat nebo hájit politiku jedné strany; mají být otcí všem, kteří hledají Boha nebo věří, k tomu jim mají napomáhat duchovní kněžskou službou. To považuji za přirozené poslání kněžské. A tak to mělo do důsledků být i po druhé světové válce.¹⁴

I mnoho jiných kněží bylo počínáním lidovců roztrpčeno. Například děkan Dominik Vincenec ve své přednášce na sv. Hostýně roku 1946 hovořil o sebevědomí lidoveckých funkcionářů, kteří „jsou přesvědčeni, že politika je dnes Alfa a Omega veškeré práce pro farnost“ a v mnoha případech dávají kněžím najevo svou „nadřazenost“, vynucují si „stranické“ bohoslužby a podporu církve, pořádají v neděli politické schůze a kněze, který odsuzuje jejich neúčast na mši sv., pomlouvají a odsuzují atd.¹⁵

Ještě kuriózněji vyznívá poznámka z referátu strahovského opata Bohumila Jarolímka na olomouckých poradách katolických biskupů v listopadu 1945, týkající se postoje „politických katolíků“ k otázkám náboženského tisku včetně vydávání Bible:

Vedení lidové strany se též od samého počátku účastní našich snah - nikoli však zcela pozitivně. Byla uznávána nutnost tisku nepolitického, ale nebyla mu věnována od začátku bezvýhradná podpora. Hlavní důraz kladen na tisk politický a politiku vůbec - nejprve prý je nutno zajistit opravdovou demokracii, to jest silnou lidovou stranu a všechno ostatní se časem podaří a bude přidáno - i věci čistě náboženské...¹⁶

Ani tento postoj lidovců, obracející v pravý opak biblickou výzvu „hleďte nejprve Boží království a všechno ostatní vám bude přidáno“,¹⁷ jak známo k zajištění demokracie nepomohl. Únor 1948 přinesl nastolení komunistické diktatury a současně i konec lidové strany jako samostatné politické síly.

Jaká je tedy bilance působení ČSL v letech 1919-48? Z čistě politického hlediska jistě pozitivní: za první republiky tato strana patřila k pilířům československé demokracie, za okupace její předseda výrazně přispěl k obnovení Československa a po válce se snažila (byť neúspěšně) zabránit nastolení totality.

Tím vším lidová strana napomohla i k rehabilitaci katolicismu v očích veřejného mínění, v době jejího vzniku tak dramaticky proticírkevního. Tato zásluha je nicméně sporná, neboť lidovci zároveň přispěli i k vytváření zcela scestných představ o křesťanské víře, k nerozlišování mezi duchovním a politickým úsilím i mezi církví a politickou stranou.

¹⁴ Opasek, Anastáz: *Dvanáct zastavení : vzpomínky opata břevnovského kláštera*. 3. vyd. Torst, Praha 1997, s. 149 a 178.

¹⁵ Vincenec, Dominik: „Překážky pastorace“. *Dobry pastyř*. 1946, č. 48, s. 756.

¹⁶ SOA Opava, f. Arcibiskupství olomoucké, k. 1328, i.č. 2817.

¹⁷ Srov. Matoušovo evangelium 6:33.

Fenomén „politického katolicismu“ lze chápat jako projev legitimní snahy o uplatňování hodnot, s nimiž je náboženství spojeno, ve veřejném životě. Lze jej ovšem vnímat i jako projev nelegitimního klerikalismu, tj. „zneužívání náboženství politikou, podřizování náboženství politice“.¹⁸

Bibliografie

- Čep, Jan: *Rozptýlené paprsky*. Vyšehrad, Praha 1993.
Feierabend, Ladislav Karel: *Politické vzpomínky I*. Atlantis, Brno 1994.
Fiala, Petr: *Katolicismus a politika*. CDK, Brno 1995.
Jarolímek, Bohuslav: „Úvodem“. *Katolík*. 1945, č. 1, s. 1.
Kadlec, Jaroslav: *Přehled českých církevních dějin 2*. Zvon, Praha 1991.
Karas, Jiří: „Církev v ČR by se měly více zapojit do politiky“. *Lidové noviny*. 13. 1. 2006, č. 11, s. 11.
Opasek, Anastáz: *Dvanáct zastavení : vzpomínky opata břevnovského kláštera*. 3., opravené a doplněné vyd. Torst, Praha 1997.
Peroutka, Ferdinand: *Budování státu I*. Lidové noviny, Praha 1991.
Trapl, Miloš: *Monsignore Jan Šrámek*. Danel, Olomouc 1995.
Turzová, Virginie Marie: *Kartouzský vězeň : Mons. Jan Šrámek*. Trinitas, Svitavy 2006.
Vincenec, Dominik: „Překážky pastorače“. *Dobry pastyř*. 1946, č. 48, s. 756.

Zusammenfassung

Das Phänomen des „politischen Katholizismus“: Die Tschechoslowakische Volkspartei 1919-1948

In der Ersten Tschechoslowakischen Republik wirkten die Katholiken in den verschiedenen Parteien. Der Hauptrepräsentant des „politischen Katholizismus“ war jedoch die Tschechoslowakische Volkspartei mit dem katholischen Priester Msgr. Jan Šrámek an der Spitze. Diese Partei wurde im Jahr 1919 gegründet. In den ersten Jahren der Ersten Republik verlief ein Kulturkampf gegen die katholische Kirche. Die Volkspartei verteidigte erfolgreich die Rechte der Katholiken. Viele Kirchenvertreter und katholische Intellektuellen waren jedoch empört, dass sie den Glauben gegen die politische Tätigkeit ausgewechselt hatte. Die Volkspartei gehörte zu den Pfeilern der tschechoslowakischen Demokratie. Während der 30-er Jahren verteidigte sie die Freiheit der Tschechoslowakei. Nach dem Abkommen von München im Jahr 1938 wurde die Partei aufgelöst. In der Zeit der Nazi-Okkupation wirkten viele Mitglieder der Volkspartei in der

¹⁸ Jarolímek, Bohuslav: „Úvodem“. *Katolík*. 1945, č. 1, s. 1.

Widerstandsbewegung. Šrámek war in den Jahren 1940-1945 der Vorsitzende der tschechoslowakischen Exilregierung in London. Nach dem Krieg wurde die Volkspartei erneuert, ihre Situation war jedoch schwierig. In den Jahren 1945-1948 war sie nicht mehr eine konfessionelle Partei, die katholischen Priester spielten jedoch weiterhin eine bedeutende Rolle. Die Partei strebte vergeblich, die Installation der kommunistischen Diktatur im Jahr 1948 zu verhindern. Die politische Rolle der Tschechoslowakischen Volkspartei war insgesamt positiv. Sie war jedoch eine klerikale Partei, die Religion und Parteipolitik vermischte.

Vít Machálek, Dr., (1969) roku 1993 absolvoval magisterské studium historie a archivnictví na Filosofické fakultě MU v Brně (diplomová práce *Stát a církev po únoru 1948 se zaměřením na Brno*) a v roce 1998 ukončil na téže fakultě také postgraduální studium historie (disertační práce *Církev v české společnosti po květnu 1945*). Od roku 2002 je studentem doktorského studia religionistiky na Evangelické teologické fakultě UK v Praze, v jehož rámci píše doktorskou práci *Postoje křesťanů k islámu*. V letech 1998-2005 byl zaměstnancem Biskupského gymnázia v Brně (výuka dějepisu a církevních dějin), od roku 2005 je odborným asistentem na katedře religionistiky a filosofie Filozofické fakulty Univerzity Pardubice. Publikoval knihu *Prezident v zajetí: život, činy a kříž Emila Háchy* (Praha 1998) a mnoho odborných a popularizačních článků, zaměřených převážně na církevní dějiny a mezináboženský dialog.

Kontakt:

Katedra religionistiky a filosofie Filozofické fakulty Univerzity Pardubice
Studentská 84, 532 10 Pardubice
machalek.vit@centrum.cz